

38. **Masip J.** Defining deception / J. Masip, E. Garrido, C. Herrero // *Anales de psicología*. – 2004. – №1. – P. 147–171.
39. **O'Sullivan M.** The effect of comparisons on detecting deceit / M. O'Sullivan, P. Ekman, V. F. Wallace // *Journal of nonverbal behavior*. – 1988. – №12(3). – P. 203–215.
40. **O'Sullivan M.** The wizards of deception detection / M. O'Sullivan, P. Ekman // *The detection of deception in forensic contexts* / ed. by P.A. Granhag. – New York : Cambridge. – 2004. – P. 269–286.
41. **Peace K.** Cold-blooded lie catchers? An investigation of psychopathy, emotional processing, and deception detection. / K. Peace, S. M. Sinclair // *Legal and criminological psychology*. – 2012. – Vol. 17. – P. 177–191.
42. **Sanchez T.** To Catch a Liar: A Signal Detection Analysis of Personality and Lie Detection / T. Sanderz // 39th Annual Western Pennsylvania Undergraduate Psychology Conference. – 2011. – New Wilmington, PA. – P. 1–5.
43. **Vrij O.** Why professionals fail to catch liars and how they can improve / O. Vrij // *Legal and Criminological Psychology*. – 2004. – Vol. 9. – P. 159–181.

Надійшла до редколегії 28.03.2013.

УДК 159.942 : 37.015.3

Е. Л. Носенко, Р. О. Труляєв

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВПЛИВУ ПОЗИТИВНИХ ЦІННОСТЕЙ ПЕДАГОГА НА СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ УЧНІВ

Представлено психологічний механізм впливу позитивних цінностей педагога на суб'єктивне благополуччя його учнів. У результаті дослідження з'ясовано, що кожна з шести позитивних цінностей та пов'язаних з ними сил характеру педагога справляють вплив на суб'єктивне благополуччя школярів. Найбільший внесок в його забезпечення належить тріаді таких позитивних цінностей вчителя, як «Мудрість», «Гуманність» та «Справедливість».

Ключові слова: позитивні цінності, «сильні» риси особистості, суб'єктивне благополуччя, емоційний стан, самооцінка.

Представлен психологический механизм влияния позитивных ценностей педагога на субъективное благополучие его учеников. В результате исследования выяснено, что каждая из шести позитивных ценностей и связанных с ними сил характера педагога оказывают влияние на субъективное благополучие школьников. Наибольший вклад в его обеспечение принадлежит триаде таких позитивных ценностей учителя, как «Мудрость», «Гуманность» и «Справедливость».

Ключевые слова: позитивные ценности, «сильные» черты личности, субъективное благополучие, эмоциональное состояние, самооценка.

Интерес до «вищих», духовних проявів людини, що з'явився з виникненням у 60–70-х роках ХХ ст. гуманістичної та екзистенціальної психології, обумовив детальне вивчення змістовних сторін психічної діяльності (особистісні цінності, смисли, ідеали, спрямованість). На думку цілого ряду дослідників (Б. Г. Ананьєв, Б. С. Братусь, А. Г. Здравомислов, В. Є Клочко, Д. О. Леонтьєв, А. В. Петровський, В. О. Ядов та ін.), змістовні аспекти психічної діяльності становлять ядро особистості та є ключовими регуляторами її довільної активності. Таке переорієнтування пов'язане зі зміною природничо-наукової парадигми психологічного пізнання на гуманітарну.

Тема цінностей згадується в роботах багатьох відомих учених класичного періоду розвитку вітчизняної психології (Л. І. Божович, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн та ін.), які не змогли оминати їх при поясненні джерел активності особистості. Адже «...цінності проявляють свою всюдисущість в усіх аспектах людського життя» [22, с. 96]. Розглядаючи ці феномени в якості предмету психологічної науки, дослідник визнає правомірність, наряду з експериментальним, пояснювально-розуміючого шляху пізнання та тлумачення всього різноманіття людських проявів [20].

Постановка проблеми. В останній час багато уваги приділяється визначенню та дослідженню детермінант суб'єктивного благополуччя особистості, яке є однією з ознак її оптимального функціонування (R. Inglehart, R. Foa, C. Peterson, C. Welzel, D. Nettle, E. Л. Носенко, О. О. Перова, С. М. Енциклопов, С. В. Яремчук, В. М. Духнович та ін.). Пріоритетне на сьогодні завдання збереження та покращення психологічного здоров'я школярів вимагає дослідження тих аспектів освітнього середовища, що є вагомими факторами їх суб'єктивного благополуччя. Одним з таких факторів є особистість вчителя як ключової фігури педагогічної взаємодії. У численних дослідженнях (Б. Г. Ананьєв, О. О. Бодальов, Ф. М. Гоноболін, А. К. Маркова, Н. О. Менчинська, Д. Р. Мерзлякова, Л. М. Мітіна, О. Я. Чебикін та ін.) доведено, що особистість педагога та особливості здійснення ним професійної діяльності справляють визначальний вплив на формування особистості учня. У цьому контексті перспективним видається розгляд питання про можливість забезпечення оптимально функціонуючим педагогом впливу на суб'єктивне благополуччя учнів. Умовою вірогідності забезпечення подібного впливу є, згідно з гіпотезою даного дослідження, сформованість у педагога позитивних цінностей [17].

Метою дослідження є перевірка припущення про вплив позитивних цінностей та «сил характеру» педагога на суб'єктивне благополуччя учнів, який реалізується через багатокomпонентний психологічний механізм.

Гіпотеза: сформованість у структурі особистості педагога позитивних цінностей, зокрема «Мудрості», «Гуманності» та «Справедливості», сприяє оптимізації тих психологічних структур учня, що є компонентами суб'єктивного благополуччя.

Позитивні цінності та «сили характеру» педагога, будучи інтегральними характеристиками особистості вчителя, визначають особливості його педагогічної діяльності та педагогічного спілкування. Розглядаючи працю вчителя в ракурсі постійної реалізації ним двох ключових функцій – трансляції та оцінювання знань учнів – можна виокремити найбільш значущі для педагогічної діяльності позитивні цінності та, відповідно, «сили характеру». Так, на етапі трансляції знань педагог повинен добре володіти навчальним матеріалом, що передбачає постійне поповнення та вдосконалення наявних у нього знань з предмету. Педагог має також бути інтелектуально розвиненим і реалізовувати творчий підхід при викладенні навчального матеріалу. Таким вимогам педагог-професіонал буде відповідати за умови наявності в нього таких «сильних» рис характеру, які формуються при дотримуванні цінності «Мудрість».

Для успішної реалізації функції оцінки знань учнів педагог повинен бути максимально об'єктивним. Ця якість формується завдяки дотримуванню позитивної цінності «Справедливість».

Ще одна вимога до професійного педагога, що характеризує специфіку його спілкування з учнями на кожній із фаз забезпечення результативності їх навчальної діяльності, полягає в доброзичливому ставленні до своїх підопічних. Найкраще відповідати цій вимозі педагог зможе дотримуючись позитивної цінності «Гуманність», що сприяє розумінню своїх учнів, проявам толерантності та любові до них. Запропонована характеристика змісту та вимог діяльності педагога, а також

позитивних цінностей, що найбільше їм відповідають, фактично є застосуванням формули специфікації Р. Кеттелла ($B = f(S, P)$) до визначення чинників ефективності праці вчителя. Особливості поведінки вчителя (В) в процесі виконання професійних обов'язків визначаються специфічними умовами педагогічної діяльності (S) та професійно важливими особистісними якостями (P).

Розглянута модель психологічного механізму зв'язку позитивних цінностей педагога з результативністю навчально-пізнавальної діяльності учнів включає в себе декілька класів складових. Перший клас компонентів знаходиться в площині оптимального особистісного функціонування вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності та включає: позитивні цінності «Мудрість», «Гуманність», «Справедливість» педагога; успішність виконання функції трансляції знань; емоційний комфорт; задоволеність професійною діяльністю; відсутність симптомів емоційного вигорання; суб'єктивне благополуччя педагога. Вираженість позитивної цінності «Мудрість» у структурі особистості педагога лежить в основі задоволеності професійною діяльністю, переважає позитивних емоційних станів під час реалізації педагогічних функцій та попереджає виникнення емоційного вигорання. Такі наслідкові результати сприяють проявам «сильних рис», в основі яких лежать позитивні цінності «Гуманність» та «Справедливість», що характеризують аспект педагогічного спілкування [17].

Другий клас компонентів знаходиться в площині оптимального функціонування особистості учня як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності та залежить від виділених позитивних цінностей та «сильних» рис характеру педагога: позитивні емоційні стани під час уроків; оптимальна позитивна самооцінка (позитивні уявлення про себе); розвинена навчальна мотивація; позитивні цінності та «сильні» риси характеру учня. Виділені особистісні структури учня оптимізуються під впливом мудрого, гуманного та справедливого педагога. Постійна взаємодія з таким педагогом у процесі отримання освіти забезпечує стійкі позитивні характеристики емоційності та самооцінки учнів, формування конструктивних особистісних цінностей. В основу конструкта суб'єктивного благополуччя покладено оцінки переважає в життєдіяльності людини досвіду переживання позитивних емоцій (емоційний компонент) та задоволеності життям (когнітивний компонент) [15]. За даними J. D. Blore (2008) суб'єктивне благополуччя має у своїй основі три фактори: самоповага (self-esteem), оптимізм (optimism) та локус контролю (locus of control) [23]. С. М. Енциклопов та О. О. Перова розглядають оптимізм як одну з найважливіших складових суб'єктивного благополуччя людини [18]. Оскільки самооцінка включає когнітивний компонент, можна стверджувати, що висока самооцінка – показник сформованості позитивного мислення, ключовою характеристикою якого є оптимізм (висока самооцінка – це оптимістичний погляд на самого себе). У дослідженні І. Ф. Аршави та Д. В. Носенко (2012) встановлено наявність додатного зв'язку між самооцінкою, інтелектом, показниками позитивних цінностей та «сильних» рис характеру, з однієї сторони, та суб'єктивним благополуччям, з іншої [15]. Отже, виділені психологічні особливості учнів, які розвиваються та оптимізуються під впливом благополучного педагога, є складовими суб'єктивного благополуччя. На сьогоднішній день нами експериментально доведено [21], що сформованість у структурі особистості педагога позитивних цінностей «Мудрість», «Гуманність», «Справедливість» забезпечує переважає в його учнів позитивних емоцій.

Методи вирішення проблеми. Емпіричне дослідження проводилося на базі десяти загальноосвітніх навчальних закладів м. Кривий Ріг, в якому взяли участь 241 вчитель. До вибірки увійшли тільки педагоги-предметники віком від 25 до 65 років. Переважну більшість склали вчителі алгебри, геометрії, української мови та літератури, англійської мови, географії, історії, біології, фізики та хімії. Дослідженням також було охоплено 917 учнів VI, VIII, X, XI класів віком від 11 до 17 років.

Для статистичної обробки отриманих даних використовувалася програма Microsoft Excel та статистичний пакет SPSS 17: кластерний аналіз (алгоритм К-середніх), методи статистичної перевірки гіпотез (φ^* -кутове перетворення Фішера, t-критерій Стьюдента), однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA.

Для діагностики вираженості тих компонентів механізму впливу позитивних цінностей педагога на суб'єктивне благополуччя учнів, що характеризують особливості функціонування особистості педагога, було використано опитувальник VIA-IS «Цінності-в-дії» К. Петерсона та М. Селігмана (2004), перекладений на українську мову професором Е. Л. Носенко та доцентом Л. І. Байсарою; опитувальник МБІ К. Маслач, тест «PANAS» Л. Кларка, О. Теллегена, Д. Уотсона; тест «Задоволеність життям» Г. Дінера та ін. За допомогою тесту «PANAS» та тесту «Задоволеність життям» визначався рівень суб'єктивного благополуччя педагогів, що обчислюється за формулою $СБ=(ЗЖ+ПА)-НА$, де СБ – рівень суб'єктивного благополуччя; ЗЖ – рівень задоволеності життям; ПА – рівень позитивної афективності; НА – рівень негативної афективності.

Рівень самооцінки учнів визначався за допомогою шкальної методики Т. Дембо – С. Я. Рубінштейн у модифікації П. В. Яньшина. Вибір цього варіанта методики Дембо – Рубінштейн обґрунтовується наявністю таких важливих для визначення рівня суб'єктивного благополуччя шкал, як «Щастя», «Оптимізм» та «Задоволеність собою». Для визначення рівня сформованості позитивних цінностей та «сильних» рис характеру учнів використовувався опитувальник «Оцінка чеснот дитини» К. Далсгаард. Дана методика становить спрощений варіант опитувальника VIA-IS «Цінності-в-дії» та дозволяє визначити рівень вираженості шести позитивних цінностей та 24 «сильних» рис характеру молодших школярів та підлітків.

Результати дослідження. Вибірку педагогів за результатами визначення рівня вираженості всіх зазначених показників шляхом застосування алгоритму К-середніх кластерного аналізу було розподілено на два кластери. До кластеру №1 увійшло 116 педагогів, які мали порівняно вищі показники за всіма шкалами опитувальника VIA, низький рівень вираженості симптомів емоційного вигорання, високі показники задоволеності професійною діяльністю та суб'єктивного благополуччя. Кластер №2 склали 125 педагогів, які характеризувались низькими показниками розвитку позитивних цінностей, мали виражені симптоми емоційного вигорання, низькі показники задоволеності професійною діяльністю та суб'єктивного благополуччя. За допомогою t-критерію Стьюдента було встановлено, що кластер №1 та кластер №2 на статистично достовірному рівні відрізняються один від одного за всіма шкалами застосованих психодіагностичних методик ($p \leq 0,000$). Кластер педагогів зі сформованими позитивними цінностями та «силами характеру» характеризується більш високими показниками задоволеності професійною діяльністю та суб'єктивного благополуччя, а також значно меншою вираженістю симптомів емоційного вигорання. Таким чином, результати кластерного аналізу підтвердили характер співвідношення виділених характеристик оптимально функціонуючого педагога, що входять до першого класу компонентів описаного психологічного механізму.

Вибірку учнів за результатами визначення показників за методиками К. Далсгаарда і Дембо – Рубінштейна було розподілено на два кластери (алгоритм К-середніх). До першого кластеру увійшло 486 школярів, які мали порівняно високі показники сформованості позитивних цінностей та «сильних» властивостей характеру, а також високі показники самооцінки за всіма шкалами. Другий кластер складався з 431 учня, які характеризувалися низькими показниками вираженості позитивних цінностей і «сил характеру» та порівняно більш низькими балами самооцінки за всіма шкалами. За допомогою t-критерію Стьюдента було встановлено, що перший кластер на статистично достовірному рівні відрізняється від другого за всіма шкалами застосованих психодіагностичних методик (табл. 1).

Таблиця 1

Відмінності в показниках «сил характеру» та самооцінки серед учнів першого та другого кластерів

Змінні	Середні значення		t-критерій Стьюдента	p
	Кластер 1	Кластер 2		
Допитливість	7,792	7,258	5,124	0,000
Любов до знань	7,224	6,000	11,739	0,000
Здатність до судження	7,846	6,450	14,090	0,000
Винахідливість	7,825	6,638	9,791	0,000
Вміння спілкуватися	8,208	6,928	13,285	0,000
Вміння бачити перспективу	8,142	6,803	13,755	0,000
Хорообрість	8,138	7,390	6,966	0,000
Наполегливість	8,041	6,135	17,383	0,000
Цілісність характеру	7,543	6,239	10,885	0,000
Доброта	8,819	7,114	16,508	0,000
Любов	9,401	7,954	14,901	0,000
Колективізм	8,280	6,568	15,825	0,000
Справедливість	7,733	5,981	15,811	0,000
Лідерські якості	6,504	5,288	9,630	0,000
Самоконтроль	8,200	7,037	9,883	0,000
Розсудливість	8,126	6,594	15,490	0,000
Смирення	7,496	6,587	8,421	0,000
Естетичне почуття	8,123	6,933	10,048	0,000
Вдячність	9,412	7,905	17,617	0,000
Надія	9,220	7,582	17,676	0,000
Віра	8,514	6,991	14,371	0,000
Прощення	7,568	5,998	12,686	0,000
Гумор	8,665	7,021	14,795	0,000
Ентузіазм	8,809	6,807	18,289	0,000
Самооцінка за шкалою «Розум»	71,202	61,145	9,145	0,000
Самооцінка за шкалою «Характер»	75,854	62,881	10,244	0,000
Самооцінка за шкалою «Щастя»	83,253	70,108	10,068	0,000
Самооцінка за шкалою «Оптимізм»	82,309	65,410	12,620	0,000
Самооцінка за шкалою «Задоволеність собою»	77,559	63,094	9,502	0,000

Результати кластерного аналізу учнів дозволили встановити наявність зв'язку між позитивними цінностями та рівнем самооцінки учнів. Школярі з порівняно більшим рівнем сформованості «сил характеру» схильні вище оцінювати себе. Особливо це стосується оцінок відчуття щастя та оптимізму, що виступають компонентами суб'єктивного благополуччя.

На наступному етапі дослідження було відібрано «сильні» класи, в яких серед вибірки вчителів викладає переважна більшість (більше 75 %) педагогів кластеру №1, та «слабкі»¹ класи, в яких навчальні предмети викладаються переважно педагогами кластеру №2. Слід зауважити, що такий розподіл вчителів по класах залежить від значної кількості організаційних та інших факторів. До «сильних» потрапили шість класів, до «слабких» – дев'ять класів п'яти загальноосвітніх навчальних закладів, що взяли участь у дослідженні.

¹Такі позначення не слід сприймати буквально, вони досить умовні і виконують виключно позначаючу функцію. Вони необхідні для розрізнення класів, в яких викладають переважно вчителі кластеру №1 або кластеру №2 та для забезпечення зручності представлення результатів порівняння їх учнів.

Серед учнів «сильних» і «слабких» класів були підраховані відсоткові частки школярів, які належать до першого та другого кластерів. У такий спосіб перевірялась гіпотеза, що у випадку наявності зв'язку між позитивними цінностями педагога та позитивними цінностями учнів у «сильних» класах у порівнянні зі «слабкими» буде переважати кількість учнів першого кластеру (зі сформованими позитивними цінностями). Розбіжності виявлялися за допомогою ϕ^* -кутового перетворення Фішера (табл. 2). У результаті порівняння кількості учнів різних кластерів у двох групах класів встановлено наявність достовірних відмінностей на 5 %-му рівні значущості.

Таблиця 2

**Результати порівняння учнів двох кластерів,
які навчаються в «сильних» та «слабких» класах**

Класи, які порівнюються	Учні першого кластеру	Учні другого кластеру	Емпіричне значення ϕ^*
	Кількість / частка	Кількість / частка	
«Сильні» класи	96 / 70,59 %	40 / 29,41 %	$\phi^*=1,831$ ($p \leq 0,05$)
«Слабкі» класи	98 / 60,49 %	64 / 39,51 %	

Для виявлення напрямів впливу позитивних цінностей педагогів на позитивні цінності та параметри самооцінки школярів був проведений однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA. Було встановлено, що практично кожна «сильна» риса характеру педагогів справляє значущі ефекти на ті чи інші «сильні» властивості та параметри самооцінки школярів.

Серед «сильних» властивостей особистості педагога, об'єднаних навколо позитивної цінності «МУДРІСТЬ», така «сильна» риса як «Допитливість» відображається на показниках учнів за шкалами «Вміння спілкуватися» ($F = 1,781$, $p \leq 0,02$), «Наполегливість» ($F = 1,781$, $p \leq 0,02$). «Сильна» риса «Любов до навчання» вчителя впливає на «Наполегливість» ($F = 2,147$, $p \leq 0,005$), «Справедливість» ($F = 2,036$, $p \leq 0,008$) відбивається на самооцінці учнів за шкалою «Розум» ($F = 1,988$, $p \leq 0,01$), «Вміння спілкуватися» ($F = 1,789$, $p \leq 0,02$) учня; на рівні тенденції – які пов'язані із самооцінкою за шкалою «Характер» ($F = 1,642$, $p \leq 0,04$), «Лідерськими якостями» ($F = 1,565$, $p \leq 0,06$), самооцінкою за шкалою «Щастя» ($F = 1,548$, $p \leq 0,07$). «Відкритість новому» досвіду вчителя впливає на показники сформованості такої «сильної» риси учня як «Справедливість» ($F = 1,996$, $p \leq 0,01$). «Церебральна» властивість педагога «Креативність» справляє значущі ефекти на таку «силу характеру» учня як «Колективізм» ($F = 1,727$, $p \leq 0,03$). «Бачення перспективи» – «Наполегливість» ($F = 2,199$, $p \leq 0,004$), самооцінка за шкалою «Щастя» ($F = 2,101$, $p \leq 0,007$), «Вміння бачити перспективу» ($F = 1,764$, $p \leq 0,03$).

«Сильні» риси педагога, об'єднані навколо позитивної цінності «ГУМАНІСТІТЬ», також справляють значущі ефекти на деякі залежні змінні вибірки учнів. «Соціальний інтелект» вчителя впливає на «Любов до знань» ($F = 1,962$, $p \leq 0,01$), «Вміння спілкуватися» ($F = 1,837$, $p \leq 0,02$) учнів; на рівні тенденції від нього залежить «Колективізм» ($F = 1,648$, $p \leq 0,04$), «Надія» ($F = 1,585$, $p \leq 0,06$) та «Віра» ($F = 1,518$, $p \leq 0,07$). «Сильна» властивість особистості педагога «Любов» має значущі ефекти на самооцінку учня за шкалою «Щастя» ($F = 1,793$, $p \leq 0,03$) та «Лідерські якості» ($F = 1,774$, $p \leq 0,03$); на рівні тенденції – «Наполегливість» ($F = 1,578$, $p \leq 0,06$).

Позитивна цінність «СПРАВЕДЛИВІСТЬ». «Сильна» риса характеру педагога «Громадянськість» впливає на самооцінку учня за шкалою «Щастя» ($F = 1,914$, $p \leq 0,02$), а на рівні тенденції – на «Допитливість» ($F = 1,724$, $p \leq 0,04$) та «Ентузіазм» ($F = 1,561$, $p \leq 0,07$). «Справедливість» має значущі ефекти на «Наполегливість» ($F = 2,025$, $p \leq 0,01$); на рівні тенденції – на «Допитливість» ($F = 1,661$,

$p \leq 0,05$) та «Віру» ($F = 1,578, p \leq 0,07$). «Лідерство» вчителя на рівні тенденції пов'язано з «Лідерськими якостями» його учнів ($F = 1,568, p \leq 0,07$).

Позитивна цінність «ПОМІРНИСТЬ». «Сильна» риса вчителя «Саморегуляція» має значущі ефекти на «Справедливість» ($F = 1,736, p \leq 0,03$) та «Любов до знань» ($F = 1,694, p \leq 0,03$). «Скромність» вчителя має значущі ефекти на самооцінку учня за шкалою «Оптимізм» ($F = 2,303, p \leq 0,002$) та «Розум» ($F = 1,745, p \leq 0,03$), на «сильні» риси «Вибачливість» ($F = 2,032, p \leq 0,008$) та «Здатність до судження» ($F = 1,825, p \leq 0,02$). «Вибачливість та милосердя» педагога має значущий ефект на «Допитливість» учня ($F = 2,303, p \leq 0,03$).

Позитивна цінність «МУЖНІСТЬ». «Сміливість» педагога – «Наполегливість» учня ($F = 2,526, p \leq 0,001$), його самооцінка за шкалою «Щастя» ($F = 2,144, p \leq 0,005$), «Гумор» ($F = 1,935, p \leq 0,01$), «Лідерські якості» ($F = 1,795, p \leq 0,03$). «Наполегливість» педагога – «Поміркованість» ($F = 2,269, p \leq 0,003$), «Розсудливість» ($F = 2,127, p \leq 0,006$), самооцінка за шкалою «Щастя» ($F = 2,032, p \leq 0,009$), «Справедливість» ($F = 2,029, p \leq 0,009$), «Любов» учня ($F = 1,733, p \leq 0,03$). «Чесність» педагога – «Наполегливість» ($F = 2,155, p \leq 0,006$), «Здатність до судження» ($F = 2,005, p \leq 0,01$). «Енергія, ентузіазм» вчителя має значущий ефект на самооцінку учня за шкалою «Щастя» ($F = 2,112, p \leq 0,005$).

Позитивна цінність «ТРАНСЦЕНДЕНТНІСТЬ». «Розуміння прекрасного» педагогом впливає на «Любов до знань» учнів ($F = 1,930, p \leq 0,01$) та їх «Розсудливість» ($F = 1,778, p \leq 0,02$). «Вдячність» педагога впливає на «Наполегливість» ($F = 1,867, p \leq 0,02$) та «Любов до знань» ($F = 1,825, p \leq 0,03$), а також на самооцінку учня за шкалою «Щастя» ($F = 1,786, p \leq 0,03$). «Надія, оптимізм» педагога впливають на «Наполегливість» учня ($F = 1,783, p \leq 0,03$). Така «сильна» властивість педагога як «Духовність та віра» на статистично достовірному рівні впливає на самооцінку учня за шкалою «Щастя» ($F = 1,840, p \leq 0,02$), а «Гумор» вчителя – на «Надію» учня ($F = 1,846, p \leq 0,02$).

Узагальнюючи отримані результати дисперсійного аналізу, можна відмітити, що вплив позитивних цінностей педагога на позитивні цінності та самооцінку його учнів має різноспрямований характер. Цікаво, що механізм наслідування «спрацьовує» у випадках вираженості в педагогів таких цінностей, як «Мудрість», «Гуманність» та «Справедливість» (учнями частіше наслідуються відповідні «сильні» риси характеру педагогів) і практично не діє при сформованості в педагога таких цінностей, як «Мужність», «Помірність» та «Трансцендентність». Виявлено, наприклад, що «сильна» риса характеру педагога «Бачення перспективи» впливає і на відповідне вміння учнів бачити перспективу ($p \leq 0,03$), а лідерські якості педагога на рівні тенденції пов'язані з лідерськими якостями його учнів ($p \leq 0,07$) та ін. У багатьох випадках між собою пов'язані ті «сили характеру» педагогів та учнів, що належать до різних позитивних цінностей.

Виявлено наявність численних ефектів впливу більшості позитивних цінностей педагога на когнітивні здібності учня. Найбільш часто в якості залежних від позитивних цінностей вчителя виступають такі когнітивні властивості учня, як «Любов до знань», «Здатність до судження», рідше – «Вміння бачити перспективу». Звертає на себе увагу наявність значущих ефектів позитивних цінностей педагога на таку «силу характеру» учня як «Наполегливість». Цей факт свідчить на користь яскраво вираженої мотивувальної функції позитивних цінностей педагога, значної ролі у формуванні навичок саморегуляції школярів.

Можна відмітити значний внесок сформованості позитивних цінностей педагога в забезпечення суб'єктивного благополуччя учня. На користь цього свідчить зв'язок майже всіх позитивних цінностей вчителя із самооцінкою учнів за шкалою «Щастя». Учні, які навчаються в педагогів з вираженими позитивними цінностями, відчувають себе більш щасливими та успішними, що відображається на об'єктивних показниках навчальної успішності. Крім цього, тріада позитив-

них цінностей «Мудрість», «Гуманність», «Справедливість» частіше впливає на ті «сильні» риси характеру учня, які лежать в основі конструктивного світосприйняття («Надія», «Віра»), а також на високі показники учнів за шкалами самооцінки (наприклад, за шкалою «Розум», «Характер»), що свідчить про їх задоволеність собою та самоповагу.

Висновок. У результаті емпіричного дослідження встановлено, що вираженість позитивних цінностей вчителя лежить в основі формування відповідних позитивних цінностей учнів та оптимально високої самооцінки і, таким чином, забезпечує їх суб'єктивне благополуччя. При цьому триада цінностей педагога «Мудрість», «Гуманність», «Справедливість» робить найбільший внесок у забезпечення суб'єктивного благополуччя учнів.

Бібліографічні посилання

1. **Аршава І. Ф.** Суб'єктивне благополуччя і його індивідуально-психологічні та особистісні кореляти / І. Ф. Аршава, Д. В. Носенко // Вісник ДНУ ім. О. Гончара. Серія «Педагогіка та психологія». – Д., 2012. – Вип. 18, Т.20, №9/1. – С. 3–10.
2. **Мерзлякова Д. Р.** Синдром професійного «выгорания» и метаиндивидуальность педагога / Д. Р. Мерзлякова // Психол. наука и образов, 2009. – №1. – С. 55–61.
3. **Носенко Е. Л.** Новий підхід до дослідження «цінностей у дії»: переваги, досвід, застосування для вивчення чинників емоційного вигорання педагога / Е. Л. Носенко, Н. В. Грисенко // Проблеми сучасної психології зб. наук. пр. К-ПНУ ім. І. Огієнка Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка АПН України. – Вип. 10. 2010. – С. 490–500.
4. **Перова Е. А.** Оптимизм как одна из составляющих субъективного благополучия / Е. А. Перова, С. Н. Энциклопов // Вопросы психологии, 2009. – №1. – С. 51–57.
5. **Селигман Мартин Э. П.** Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни: пер. с англ. / Э. П. Мартин Селигман. – М. : Изд-во «София», 2006. – 368 с.
6. Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива / отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. – М. : Изд-во «Ин-т психол. РАН», 2007. – 528 с.
7. **Труляев Р. О.** Позитивні цінності педагога як фактор його професійної ефективності (досвід використання наукових здобутків позитивної психології) / Р. О. Труляев // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Серія: «Педагогіка і психологія». – 2012. – Вип. 18. – Т. 20, №9/1. – С. 140–150.
8. Ценностные основания психологической науки и психология ценностей. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 344 с.
9. **Blore J. D.** Subjective Wellbeing: An Assessment of Competing Theories: Submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy / Jed Daniel Blore. – Deakin University, 2008. – 90 p.
10. Subjective well-being: Three decades of progress / E. Diener, E. M. Suh, R. E. Lucas, H. E. Smith // Psychological Bulletin. – 1999. – 125. – P. 276–302.

Надійшла до редколегії 21.02.2013.

УДК 159.922.6:616.89-008.441

О. В. Остапук

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТРАХУ

Освітлено деякі напрями сучасних психологічних досліджень проблеми виникнення страхів у різні вікові періоди. Основними теоретичними й емпіричними результатами розглянутих досліджень є доповнення науково-психологічних знань